

Privatizacijos teorija

Vladimiras Obrazcovas

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Emanuel Steve Savas

Niujorko universiteto Barucho koledžas, JAV

Straipsnio tikslas – atskleisti privatizacijos teorijos pagrindus. Pagrindinės dėmesys skiriamas prekių ir paslaugų klasifikacijai pagal atskyrimo ir vartojimo kriterijus. Aptariamas kiekvieno kriterijaus poveikis privatizacijai. Dvi savybės – atskyrimas ir vartojimas – sudaro du diagramos matmenis ir yra pavaizduotos kaip kintami dydžiai. Analizuojamos pagrindinio diagramos modelio gryniosios prekių formos: 1) individualios prekės (dažnai vadinamos privačiomis); 2) bendrai mokamos prekės; 3) visiems prieinamos prekės; 4) kolektyvinės prekės (dažnai vadinamos viešosiomis). Ši prekių klasifikacija rodo, kad prekės – privačios, neprivачios, bendros arba kolektyvinės – esmė apibrėžia vartotojų norą mokėti už ją. Prekės esmė taip pat nustato, reikia ar nereikia kolektyvinio tarpininkavimo tiekiant patenkinamos kokybės ir kiekybės prekes. Analizuojama, kokio dydžio turėtų būti kolektyvas, sprendžiantis kolektyvinių prekių naudojimą.

Pagrindinės sąvokos: privatizacija, paslaugos, atskyrimas, vartojimas, individualios prekės, kolektyvinės prekės, vertingos prekės.

Keywords: privatization, theory, exclusion, consumption, toll goods, common-pool goods, goods and services, collective goods, worthy goods.

Pagrindinės prekių ir paslaugų savybės

Įvadas

Nustatant viešojo ir privačiojo sektorių vaidmenis šiuolaikinėje visuomenėje pirmiausia tikslinga nustatyti prekes ir paslaugas, kurios yra būtinos žmonėms.

Žmonėms reikia daug įvairių prekių ir paslaugų. Žmogus negalėtų gyventi be oro, vandens, maisto ir būsto; tačiau jeigu kalbama ne apie laukinius žmones, būtinos kitos, papildomos prekės ir paslaugos: apsaugos ir banko paslaugos, išsilavinimas ir socialinės garantijos senatvėje, transporto ir ryšio paslaugos, laisvalaikis, sveikatos apsauga ir šiukšlių vežimas, teatrai, muziejai ir grožio salonai, architektūra ir drabužių siuvimas, knygos ir pinigai, palydovai ir t. t. Šiuolaikinė visuomenė ne mažiau nei akmens amžiaus gentys ieško pagalbos, kaip apsiginti nuo priešų, remia ginklo gamintojus ir trokšta būti palaiminta, todėl kreipiasi į kunigus.

Tyrinėjant šių ir kitų prekių bei paslaugų pagrindines savybes galima nustatyti, kad kai kurios prekės turi tam tikrų, ypatingų požymių,

reikalaujančių ypatingos kolektyvinės veiklos. Tokią analizę prasminga pradėti nuo aibės prekių ir paslaugų klasifikacijos pagal labai svarbius kriterijus – atskyrimą ir vartojimą [1].

Atskyrimas

Prekės ir paslaugos – toliau šie terminai bus vartojami sinonimiškai – yra atskyrimo subjektai, jeigu potencialiam vartotojui prekės yra neprieinamos arba neprieinamos tol, kol jis nesusipažįsta su potencialaus tiekėjo sąlygomis. Kitais žodžiais tariant, prekės gali eiti iš rankų į rankas tik tuomet, jei ir pirkėjas, ir pardavėjas susitaria dėl pardavimo ir pirkimo sąlygų.

Visos įprastos prekės, kurias mes perkame, turi atskyrimo savybę. Jūs galite išsinešti iš parduotuvės visą krepšį maisto produktų, jei už juos sumokate (žinoma, čia nekalbama apie vagystę), tačiau yra daugybė prekių, kurios neturi šios paprastos savybės. Žmogus gali vartoti ir pačios gamtos tiekiamas prekes (pvz., gaudyti žuvis) arba naudotis kito tiekėjo paslaugomis, už kurias nereikia mokėti.

Atskyrimas labiau susijęs su kaina nei su logika. Įsigis vartotojas prekę ar ne, priklauso nuo prekės kainos. Vadinasi, reikia pripažinti, kad atskyrimas yra laipsniškas. Uždrausti žvejoti atviraime vandenyne beveik neįmanoma. Žinoma, žvejai prekybininkai galėtų būti tikrinami prieplaukose, bet tam reikėtų daug pastangų. O štai parduotuvėje prekių atskyrimas įmanomas.

Kai kurias prekes suskirstyti labai keblu. Pavyzdžiui, stadione rengiama fejerverkų šventė. Prie įėjimo parduodami bilietai norintiesiems pamatyti šį reginį. Suprantama, fejerverkus matys ir už stadiono ribų esantys žmonės, nenusipirkę bilietų. Paprasčiausia neįmanoma aptverti teritorijos taip, kad neišsigijusieji bilietų nematytų fejerverkų, išskyrus tuos atvejus, kai fejerverkai aukštai nekyla. Ši prekė gali būti traktuojama dvejopai: gera vieta, kurios neturi tie, kurie už ją nesumoka, ir bloga vieta (už stadiono ribų), tačiau nė vienas žmogus negali būti nuo jos atskirtas.

Švyturys – dar vienas pavyzdys. Ant uolėto kranto už dideles lėšas pastatytas ir naudojantis daug energijos švyturys siunčia signalinę šviesą jūrininkams, kad šie aplenktų pavojingas kliūtis. Jūrininkui tai ypač vertinga paslauga, tačiau jis švyturio prižiūrėtojiui nieko nemoka; jūrininkas nemokamai gali naudotis šia paslauga ir negali būti nuo jos atskirtas. Ką daryti švyturio prižiūrėtojiui? Išjungti signalinę šviesą, kai sužino, kad nemokantis vartotojas yra pavojingoje teritorijoje? Iš tikrųjų vartotojas negali būti atskirtas nuo šios prekės, tačiau Anglijoje iki 1842 m. švyturiai priklausė privatiems savininkams ir buvo jų valdomi: laivų savininkai turėjo mokėti tam tikrą mokestį [2]. Tiesą sakant, nemokama švyturio paslauga turi būti prieinama visiems jūrininkams, o uostai – ne. Kompanijos, draudžiančios laivus, į draudimo kainą gali įtraukti ir mokesčius už švyturius, nors tai – netiesioginis mokestis.

Arba ežero vanduo. Žmonės gali nevaržomai gerti ežero vandenį niekam už tai nemokėdami, nes vandens gėrimas (prekės vartojimas) negali būti besąlygiškai nutrauktas.

Dėl tobulėjančių technologijų atskyrimas tampa vis sudėtingesnis. Pavyzdžiui, naudojant elektronines kelių mokesčių sistemas, kompiuterius, filmavimo kameras iš automobilių vairuotojų imami mokesčiai už naudojimąsi miesto keliais.

Vartojimas

Kita svarbi prekių ir paslaugų savybė – vartojimas. Vienos prekės gali būti vartojamos vie-

nu metu daugelio vartotojų, dėl to nesumažėja jų kiekybė arba nepablogėja kokybė. Tuo tarpu kitas prekes galima vartoti tik individualiai, t. y. jos vartojamos tik vieno asmens ir tuo pat metu negali būti prieinamos kitiems vartotojams. Pavyzdžiui, žuvis ir kirpėjo paslauga yra individualaus vartojimo pavyzdys. Jei žuvį valgo vienas asmuo, ji nėra prieinama kitiems, arba jei kirpėjas aptarnauja vieną klientą, jis negali aptarnauti kito. Tačiau kaip kitą žuvį gali valgyti kiti žmonės, taip ir kitas kirpėjas gali apkirpti kitą laukiantį klientą. Bet to paties kirpėjo paslaugos vienu metu yra teikiamos tik vienam vartotojui.

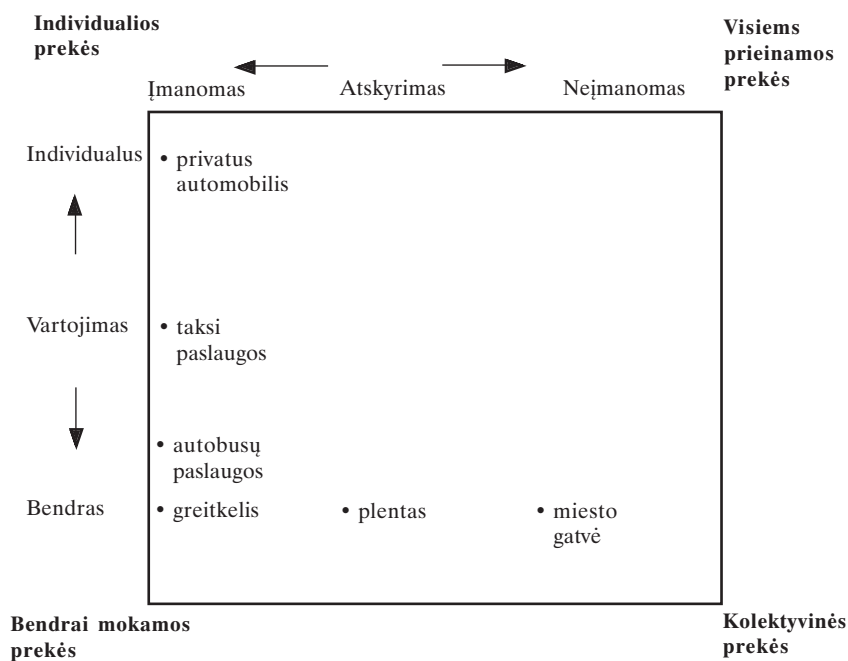
Visiškai priešingas atvejis – televizijos transliacija. Pavyzdžiui, mano šeimos pasirinktos tam tikros programos „vartojimas“ neriboja kitų asmenų „vartojimo“. Kiti milijonai žmonių taip pat gali žiūrėti televizorių. Programa tuo pat metu yra vienodai prieinama daugeliui vartotojų ir jos „vartojimo“ negalima sumažinti žiūrint televizorių.

Pažymėtina, kad tą pačią žuvį kokio nors varkarėlio metu gali valgyti daug žmonių; toks veiksmas nesuteikia žuviai visiems prieinamos prekės savybės. Panašiai yra ir televizijos transliacijos atveju – pavienio asmens televizoriaus žiūrėjimas nepaverčia televizijos transliacijos individualia preke.

Kiti visiems prieinamų prekių pavyzdžiai yra parkai ir gatvės. Vieno asmens „naudojimas“ JAV didžiojo kanjono nacionaliniu parku (*Grand Canyon National Park*) arba Vingio parku Vilniuje nedraudžia jais „naudotis“ kitiems žmonėms. Tai visiems prieinama prekė, tokia kaip ir miesto gatvė. Tačiau abiem atvejais, esant dideliame parkų arba gatvių vartotojų skaičiui, vartojamos prekės kokybė ir kiekybė mažėja. Kitaip tariant, parkai ir gatvės yra negrynos visiems prieinamos prekės, ne tokios kaip televizijos transliacija. Tam tikru atžvilgiu jos panašios į kirpėjo paslaugą, t. y. individualaus vartojimo prekę. Iš tikrųjų tik kelios tokio tipo prekės priklauso gryno vartojimo prekėms; dauguma jų yra tarp grynai individualių ir grynai visiems prieinamų prekių.

Prekių ir paslaugų klasifikacija

Pasitelkus transporto paslaugų pavyzdžius 1 paveiksle pavaizduota tai, kas buvo pasakyta anksčiau. 2 paveiksle panaši diagrama iliustruoja vandens tiekimo paslaugas. Dvi savybės – atskyrimas ir vartojimas – sudaro du diagramos matmenis ir yra pavaizduotos kaip kintami dydžiai. Didžiausia jų vertė yra skalių gale. Kaip parody-

1 pav. Transporto paslaugų atskyrimo ir vartojimo savybės

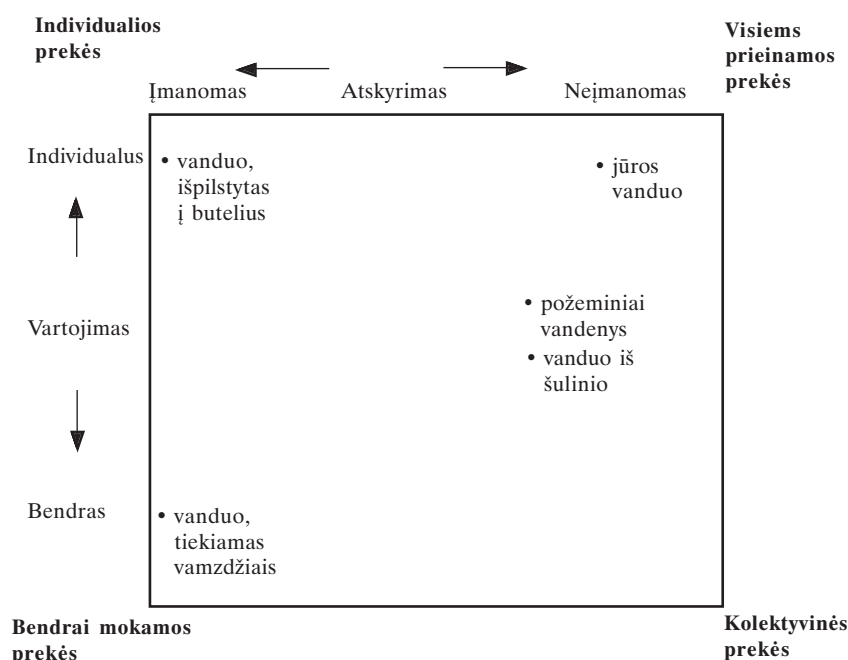
ta transporto paslaugų diagramoje, atskyrimas yra labiau tikėtinas, kai einama iš gatvės į plentą, o iš čia – į greitkelį (ribojamas važiuojamosios kelio dalies naudojimas). Vartojimas pamažu tampa bendresnis, kai einama iš privataus automobilio į taksį, iš čia į autobusą – visi šie atvejai yra atskyrimo objektai.

3 paveiksle naudojamas tas pats diagramos pagrindas ir iliustruojama papildomų prekių bei paslaugų samprata. Prekės ir paslaugos išdėstytos atsižvelgiant į atitinkamus atskyrimo ir vartojimo laipsnius. Žinoma, subjektyvūs sprendimai taip pat įtraukti į paslaugų diagramą: kiekvienas skaitytojas kviečiamas pateikti savo versiją.

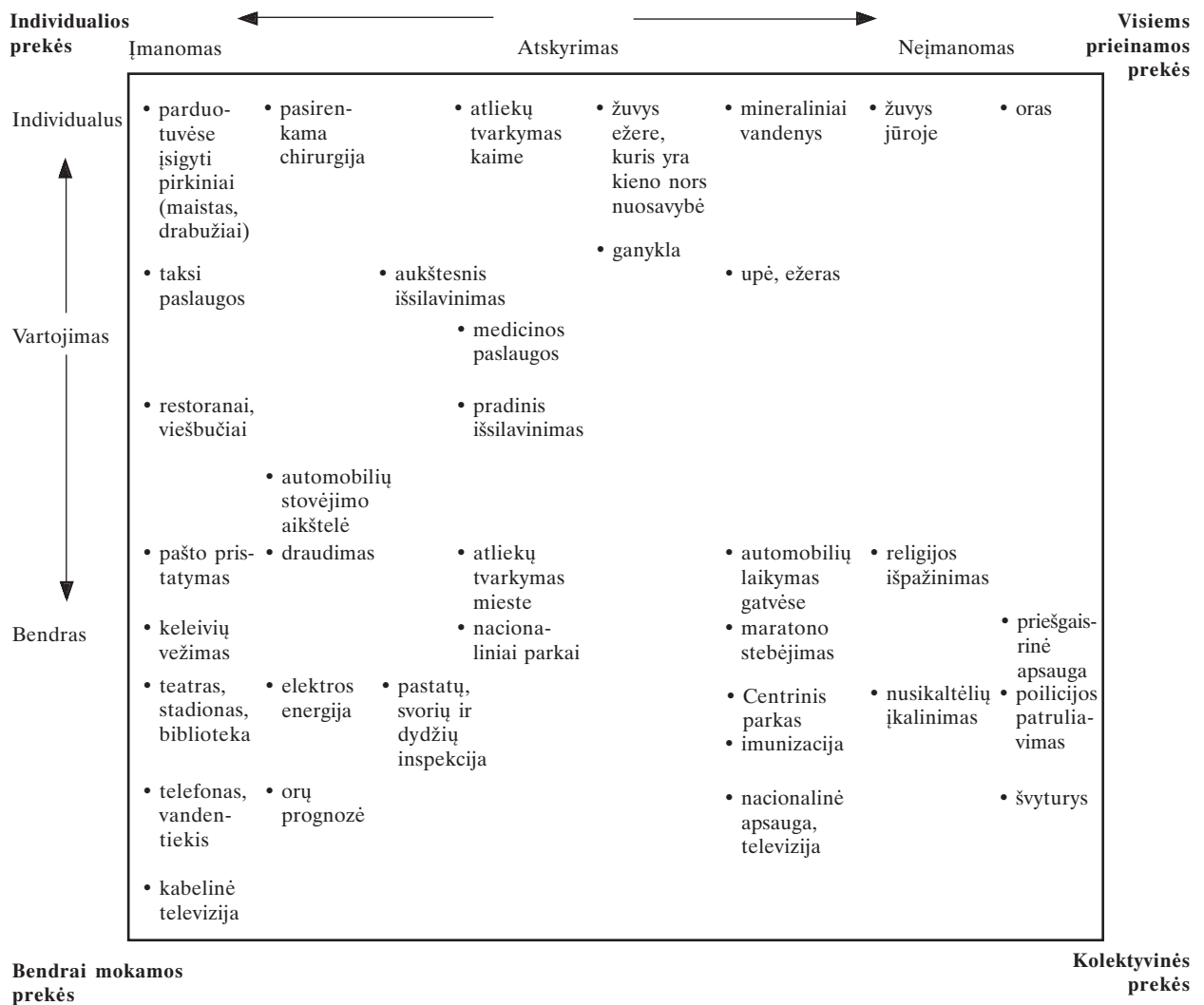
Visuose keturiuose kampuose pavaizduotos pagrindinio diagramos modelio grynios prekės formos: 1) grynios individualios prekės, kurių atskyrimas įmanomas; 2) grynios visiems prieinamos prekės, kurių atskyrimas įmanomas; 3) grynios individualios prekės, kurių atskyrimas neįmanomas; 4) grynios visiems prieinamos prekės, kurių atskyrimas neįmanomas. Šie keturi prekių ir paslaugų tipai yra svarbūs. Jais remdamiesi, kaip parodyta diagramoje, prekes vadinsime taip: 1) individualios

prekės (dažnai vadinamos privačiomis); 2) bendrai mokamos prekės; 3) visiems prieinamos prekės; 4) kolektyvinės prekės (dažnai vadinamos viešosiomis). Straipsnyje specialiai vengiama plačiai paplitusių terminų „privačios gėrybės“ ir „viešosios gėrybės“. Pirmia, abu terminai yra klaidingi, antra, žodis „viešasis“, kaip jau minėta pirmame skyriuje, turi daug reikšmių. Ir apskritai Aronas Wildavsky ir Jesse Malkinas siūlo atsisakyti tradicinio skirtumo tarp viešųjų ir individualių prekių [3]. Naujoji prekių klasifikacija yra fundamentinė: pati prekių prigimtis nustato sąlygas, kurioms esant paslaugos teikiamos vartotojams.

2 paveikslo diagramos kampuose esančios prekės gali būti nagrinėjamos kaip individualios, bendrai mokamos, visiems prieinamos, nors nė viena rūšis nepriklauso grynų prekių tipui. Viršutiniame kairiajame diagramos kampe išdėstytos įprastos prekės ir paslaugos, kurias mes perkame rinkoje: batai, duona, automobiliai, buto reikmenys, plaukų kirpimas, drabužių valymas, laikrodžių taisymas ir t. t. Jos yra grynios arba beveik grynios prekės.

2 pav. Vandens tiekimo paslaugų atskyrimo ir vartojimo savybės

3 pav. Įvairių prekių ir paslaugų vartojimas ir atskyrimas („grynos“ prekės pavaizduotos kampuose)

Apatiniame dešiniajame diagramos kampe nurodytos kolektyvinės prekės. Oro taršos kontrolė, be abejo, suprantama kaip kolektyvinė paslauga. Nacionalinis saugumas – kolektyvinė prekė, tačiau net ir jos negalime laikyti gryna: kariuomenės paslaugos, teikiamos vienam šalies regionui, gali būti prieinamos ir kitam krašto regionui. Policijos sauga gali būti traktuojama kaip beveik gryna kolektyvinė prekė, tačiau ribotos patruliuojančios pajėgos gali būti pasitelkiamos individualių iškvietimų atveju, dėl to jos gali būti laikinai neprieinamos kitiems žmonėms. Dėl šios priežasties policijos sauga yra aukščiau ir kairiau nei nacionalinis saugumas.

Kita vertus, priešgaisrinė apsauga kadaise buvo mokama ir netgi individuali prekė, nes XIX a. privačios kompanijos rūpinosi konkrečių savo užsakovų, kurių namai būdavo pažymėti specialiais atpažinimo ženklais, priešgaisrine apsauga, o klientai mokėdavo už jiems teikiamą paslaugą.

Šiandien padėtis pasikeitusi: jeigu užsidega namas, žmonės nelaukia, kol liepsna išplis, o puola ją gesinti. Be to, nėra netgi techninių galimybių neteikti paslaugos kuriam nors daugiabučio namo gyventojui. Žmonėms persikėlus gyventi į miestus pasikeitė ir priešgaisrinės apsaugos paslauga – ji tapo kolektyvine preke.

Nacionalinis Niujorko parkas iš pradžių priklausė bendrai mokamų paslaugų tipui. Parką supo siena, į jį buvo galima įeiti tik pro vartus ir tik už tam tikrą mokestį. Iki šių dienų išliko siena ir vartai, tačiau jį galima lankyti nemokamai. Atskyrimas nėra praktikuojamas, o parku naudojama (ir piktnaudžiaujama) kaip kolektyvine preke. Nacionaliniai parkai apribojo įėjimo vietas, todėl tapo mokama preke, tačiau, tarkime, turistai gali keliauti per dykumą ir to jam niekas neturi teisės uždrausti. Kadangi parkų kokybė priklauso nuo vartotojų skaičiaus, parkai paveiksle pavaizduoti kaip individualesnio vartojimo pre-

kė nei kitos bendrai mokamos arba kolektyvinės prekės.

Oras yra bendra prekė. Jis yra laisvai vartojamas, tačiau suslėgtas oras tampa privačia preke. Panašiai ir jūros žuvis yra bendra prekė, o privataus ežero žuvis yra tarpinė prekė tarp bendrų ir privačių prekių (nes žvejyba gali būti leidžiama tik įsigijus licenciją), bet sužvejotos žuvis tampa privačia preke.

Požeminiai vandenys yra visiems prieinama prekė, jei kas nors mažame žemės lopinėlyje virš požeminių vandenų įtaiso čiaupą. Bet jei vanduo priklauso vandens skirstymo sistemai, jis yra bendrai mokama prekė. Upės, ežerai ir kiti vandenys yra visiems prieinamos prekės neatsižvelgiant į tai, ar jie naudojami kaip vandens šaltiniai, ar kaip nereikalingų žaliavų vietos. 3 paveiksle aiškiai parodyta, jog vanduo yra visiems prieinama prekė, nes atskyrimas yra visiškai neįmanomas.

Kanalizacija ir elektros energija yra bendrai mokamos prekės, kaip ir tiltai, greitkeliai, stadionai, teatrai, bibliotekos, nors nė viena jų nepriklauso visiškai grynoms bendrai mokamoms prekėms, pavyzdžiui, kaip televizija, nes jų per didelė paklausa.

Radio ir televizijos transliacija atitinka kolektyvinių prekių kriterijų, dabar jos tiekiamos klausytojams ir žiūrovams nemokamai; už transliaciją moka reklamų skelbėjai.

Galime susipainioti žiūrėdami į 3 paveikslą, kuriame orų prognozė įvardijama kaip bendrai mokama prekė, nes JAV gyventojai orų prognozę įpratę sužinoti per radiją, televiziją, iš laikraščių nemokamai. Taip yra todėl, kad JAV orų prognozės biuras, teikiantis šią mokamą prekę, veikia kaip viešoji įstaiga. Suprantama, biuras galėtų teikti žiniasklaidai mokamą informaciją, pavyzdžiui, kaip ją teikia tarptautinės telegrafo stotys. Privačios firmos galėtų žiniasklaidai pranešti orų prognozes mokamai arba mainais už reklamą. JAV karinis jūrų laivynas, kaip ir orų prognozė, yra išlaikomas mokesčių mokėtojų, tačiau, kitaip nei orų prognozė, jis yra kolektyvinė prekė, nes negali būti atskirta: karinis jūrų laivynas už teikiamą apsaugą negali reikalauti mokesčio, o piliečiai negali atsisakyti jo apsaugos.

Keleivių vežimas yra bendrai mokama prekė, taksi paslaugos – individualesnė prekė, o privatus automobilis – grynai individuali prekė. Apskritai automobilių aikštelės mieste yra kolektyvinė prekė. Ten, kur įrengti mokėjimo aparatai, ji yra mokama, tačiau ne grynai prekė, nes aikštelių vietos gatvėse yra ribotos. Gatvės yra kolektyvinė prekė. Uždrausti ja naudotis sunku, nes įvairios užtvartos brangiai kainuoja.

Kalbant apie pradinį išsilavinimą pažymėtina, kad visiems prieinamas išsilavinimas yra dalinis, nes kai kurie vaikai neina į mokyklą, jie mokosi namuose, tačiau ir išsilavinimo kaip prekės atskyrimas taip pat yra dalinis. Vidurinė mokykla yra individualesnė prekė: vieno vaiko prašymas priimti į tam tikrą mokyklą gali būti tenkinamas, kito – atmetamas. Aukštesnysis išsilavinimas yra grynai individuali prekė. Pradinio ir aukštesniojo išsilavinimo pozicijos pavaizduotos 3 paveiksle.

Medicinos paslaugos iliustruoja dar vieną labai įdomų pavyzdį, kurio negalima nagrinėti neapsvarsčius atskirų gydymo atvejų. Bendrosios praktikos gydymas, pagalba nelaimingų atsitikimų atveju, kosmetinė chirurgija, organizmo stiprinimas vitaminais ir medžiagų apykaitos sutrikimų gydymas yra individualios prekės. Tačiau tokios sveikatos apsaugos paslaugos kaip kova su žiurkėmis, apsauga nuo vabzdžių, infekcinė imigrantų kontrolė yra kolektyvinės prekės.

Imunizacija ir užkrečiamųjų ligų gydymas iš pirmo žvilgsnio atrodo atitinka visus privačios prekės kriterijus. Žmogus, susirgęs tokia liga, gali būti negydomas, o jei jis hospitalizuojamas, ligoninės vieta, kurią jis užima, taip pat teikiamos jam slaugos paslaugos gali tapti neprieinamos kitiems ligoniams. Akivaizdu, kad gydyti tokias ligas naudinga, nes kiti žmonės nerizikuoja susirgti. Žinoma, ši paslauga turi kolektyvinės prekės požymių. Kalbant apie chirurgiją galima teigti, kad jos paslaugos irgi gali būti naudingos kitiems, jei pasveikęs žmogus galės geriau dirbti, aprūpinti šeimą ir kurti naujas darbo vietas. Tačiau akivaizdu, kad sveikatos apsaugos sistemos paslaugos turi atskyrimo savybę ir yra arba privati, arba neprivati bendrai mokama prekė.

Ši prekių klasifikacija aiškiai rodo, kad prekės – privačios, neprivачios, bendros arba kolektyvinės – esmė apibrėžia vartotojų norą mokėti už ją. Iš čia – gamintojų noras ją gaminti. Prekės esmė taip pat nustato, reikia ar nereikia kolektyvinio tarpininkavimo tiekiant patenkinamos kokybės ir kiekybės prekes.

Individualios prekės

Tiekti individualias prekes nesunku, jomis rūpinasi rinka. Nuosavybės teisės, įvykdomos sutartys ir laisvas rinkos mechanizmas – tai viskas, ko reikia. Vartotojams reikia prekių. Gamintojai gamina prekes ir parduoda jas pirkėjams abiem šalims priimtina kaina. Kalbant apie individualias prekes pažymėtina, jog kolektyvinis veiksmas reikalingas tik tam, kad užtikrintų vartotojų sau-

gumą (pvz., aprūpintų individus maistu, vaistais, pasirūpintų piliečių saugumu lėktuvuose ir pastatuose), teiktų teisingą informaciją (apie prekės dydį ir svorį), garantuotų sutarčių laikymąsi, antimonopolines teises ir kovotų su terorizmu. Žinoma, nė vienas individas nepajėgus nusipirkti visų prekių, jis gali tik jų norėti, o kai kurie žmonės neišgali nusipirkti net pačių būtiniausių ir paprasčiausių prekių [4].

Kartais individualias prekes tiekia ir valstybė, nors, kaip minėta, ir rinka gali jomis pasirūpinti. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje valstybė tiekė visas individualias prekes. Kai kuriomis individualiomis prekėmis, pavyzdžiui, socialine apsauga, rūpinasi ir JAV vyriausybė. Sovietų Sąjungoje kilo žmonių nepasitenkinimas dėl nuolatinio prekių stygiaus, tai buvo viena iš daugelio priežasčių, dėl ko SSRS žlugo.

Bendrai mokamos prekės

Kaip ir individualias prekes, bendrai mokamas prekes gali tiekti rinka. Jas atskirti visada įmanoma, nes vartotojai turi už jas mokėti. Asmenys bei pelno ir ne pelno siekiančios organizacijos gali apmokestinti ir tiekti net tokias mokamas prekes kaip bibliotekos arba prekes, susijusias su pramogomis.

Vis dėlto kai kurios bendrai mokamos prekės kelia problemų, reikalaujančių kolektyvinio veiksmo. Tai tokios prekės, kurias galima laikyti natūraliomis monopolijomis, nes daugėjant vartotojų išlaidos vienam vartotojui mažėja. Tad ekonomiškiausia turėti vieną, pavyzdžiui, kabelinės televizijos, komunikacijų tinklo, elektros energijos, dujų, vandens tiekimo sistemos, kanalizacijų tinklo tiekėją. Kolektyvinio veiksmo imamasi norint sukurti ir pripažinti šias monopolijas, o paskui jas reguliuoti taip, kad jų savininkai nesinaudotų monopolijos privilegijomis.

Vis daugiau ekonomistų nepritaria tokiam reguliavimo pagrindimui [5]. Jie remiasi faktu, jog daug bendrai mokamų prekių šiandien jau nėra monopolinės. Geležinkeliai konkuruoja su oro linijomis, transportu, krovinius gabenančiais laivais, kabelinė televizija rungtis su palydovinėmis sistemomis ir vaizdajuostėmis. Pasigirsta argumentų, jog jeigu monopolija yra „natūrali“, jos nereikia saugoti įstatymais. Be to, net natūrali monopolija gali konkuruoti: konkursą laimėjęs asmuo ribotą laikotarpį ją gali nuomoti bei reguliuoti [6]. Kolektyvinis veiksmas reikalingas rengiant tokį rinkos sąlygomis veikiančių pretendentų konkursą.

Bet koku atveju bendrai mokamos prekės,

kaip ir individualios, gali būti tiekiamos tiek rinkos, tiek ir valstybės.

Visiems prieinamos prekės

Visiems prieinamos prekės, kitaip nei individualios ir bendrai mokamos, kelia tiekimo problemą. Kadangi šios prekės nemokamos, be to, uždrausti jomis naudotis netikslinga, jos vartojamos, kol išsenka. Protingas tiekėjas niekad negamins tokių prekių; jos egzistuoja, nes gamta joms palanki. Banginių, tigrų, dramblių egzistavimas, tiksliau jų nykimas, rodo, jog kyla daug problemų, kai visiems prieinamomis prekėmis rūpinasi kas tik nori. Taip bus tol, kol minėti gyvūnai išnyks, nors juos galima ir dauginti.

Rinkos mechanizmai negali tiekti visiems prieinamų prekių. Vienintelis būdas išsaugoti natūralų tiekimą – kolektyvinis veiksmas. Būtinis tarptautinės pastangos, kad vartojimas būtų sąmoningai ribojamas (tai pasakytina ir apie Antarktidą, kuri šiandien yra visiems prieinama prekė). Kitas bandymas išsaugoti šio tipo prekes – uždrausti jas pardavinėti. Žinoma, ne visoms prieinamoms prekėms tai gali būti taikoma. Štai JAV buvo uždrausta prekiauti įvairiais produktais, pagamintais iš krokodilų odos, tigrų kailio, stručių plunksnų ir kitų nykstančių rūšių gyvūnų. Kenijos vyriausybė stengiasi uždrausti prekybą dramblių iltimis ir raganosiu ragais. Komisijos, agentūros, reguliavimo korporacijos, sąjungos kuriamos tam, kad spręstų visiems prieinamų prekių tiekimo problemą.

Banginiai ir tigrai gali būti atskirti nuo visiems prieinamų prekių bei vartojami kaip individualios prekės, o kai kurios upės ir ežerai yra visiems prieinamos prekės, nemokamai naudojamos kaip kenksmingų atliekų sąvartynai. Taip jos praranda savo vertę, tampa mažiau prieinamos ir tik iš dalies individualios prekės. Toks visiems prieinamų prekių naikinimas, vandens tarša sukėlė kolektyvinį veiksmą. Imta kontroliuoti taršos šaltinius – rengti įvairius vandens valymo įrenginius. Nauja paslauga – vandens taršos kontrolė (kolektyvinė prekė) – sukurta tam, kad garantuotų visiems prieinamą paslaugą – švaraus vandens tiekimą.

Mėnulis – dar vienas visiems prieinamos prekės pavyzdys. Jis galėtų būti naudojamas kaip natūrali žaliava, kaip ryšio perdavimo priemonė arba net karinė bazė, bet jis laikinai apsaugotas nuo visiško išnaudojimo, nes naudojimasis Mėnuliu labai brangus. Nepaisant to, kosmosas kaip visiems prieinama prekė jau yra praradęs savo vertę. Atliekama vis daugiau nereikalingų tyrimų ste-

bint aplink Žemę skriejančias orbitas.

Šie pavyzdžiai gerai iliustruoja visų prieinamų prekių būdingą problemą – išsekvojimo pavojų. Valstybės institucijos priima įstatymus siekdamas apsaugoti visiems prieinamas prekes.

Kadangi problemos sprendžiamos neadekvačiai, vis daugiau dėmesio skiriama visiškai priešingai alternatyvai: visiems prieinamomis prekėmis leidžiama rūpintis rinkai. Ši koncepcija pagrįsta nuosavybės teisėmis ir rinkos mechanizmu [7]. Kitaip tariant, visiems prieinamą prekę išsaugoti ir ja naudotis tampa įmanoma tada, kai ji paverčiama savininką turinčia individualaus vartojimo preke. Dramblių, dykumos arba vandens savininkas, norėdamas maksimaliai padidinti ilgalaikę savo nuosavybės vertę, stengsis apdairiai naudoti jam priklausančią, tačiau visiems prieinamą prekę. Dėl šios pačios priežasties požeminiai naftos išteklių būtų naudojami veiksmingai, jei teisės ją eksploatuoti priklausytų vienam, o ne daugeliui savininkų. Žemė, kurios savininkas yra „visuomenė“, po kiek laiko bus sunaikinta – tokia yra visuomeniškumo „tragedija“ [8]. Aristotelis jau prieš 2000 metų yra pasakęs: „Tai, kas yra valdoma daugelio žmonių, sulaukia mažiausiai dėmesio“ [9].

Įdomiai šios idėjos gali būti pritaikytos kalbant apie žvejybą vandenyne. Žuvies kaina JAV labai greitai padidėjo net pakrantėje. Paradoksas – žuvis pabrango, nes ji prieinama nemokamai. Tai ir yra visiems prieinamų prekių esmė: nemokamai sužvejojamų žuvų atsargos senka, todėl žuvies kaina didėja. Pradėta siūlyti, kad žuvis, sugautos prie kranto, būtų vertinamos kaip ir nafta, aptinkama pakrantėje, t. y. kaip visų JAV piliečių nuosavybė; turėtų būti kuriamos moksliskai pagrįstos metinės kvotos, o teisės gaudyti žuvis neperžengiant kvotos ribų turėtų būti parduodamos aukcione. Visiems prieinamos prekės pavertimas individualia preke kuriant kilnojamosios nuosavybės teises, pavyzdžiui, žuvininkystės privatizacija, padeda išspręsti problemą: visos žuvis neišgaudomos [10].

Kolektyvinės prekės

Kolektyvinės prekės yra didžiulė problema. Rinka negali tiekti tokių prekių, nes jau dėl savo prigimties jos vienu metu yra vartojamos daugelio asmenų ir nė vienas vartotojas negali būti atskirtas. Kiekvienas individas ekonomiškai paskatinamas „nemokamai pajodinėti“, t. y. naudotis tokiomis prekėmis be jokio užmokesčio, jis gauna prekių neįdėdamas savo indėlio. Tad kaipgi visuomenė gali pasirinkti kolektyvinėmis pre-

kėmis? Ogi turi būti įvestos savanoriškos ir priverstinės kontribucijos.

Kolektyvinės prekės gali būti tiekiamos savanoriškai. Mažų, vienodomis vertybėmis besidalijančių grupių nariai, jausdami visuomenės spaudimą, sumoka savo dalį tam, kad užtikrintų kolektyvinės prekės tiekimą. Savanoriai rūpinasi priešgaisrine apsauga ir greitosios pagalbos paslaugomis, jie renka mokesčius iš kaimynų, kad padengtų išlaidas. Filantropai rūpinasi parkais, vietiniai komersantai – gatvių apšvietimu, gatvių valymu ir patruliais, nacionaliniai reklamų skelbėjai – televizijos transliacija.

Bet jei socialinės grupės didelės, skirtingos ir savanoriško veiksmo tiekiant kolektyvines prekes trūksta, turi būti taikomi priverstiniai, bet teisėtai sankcionuoti mokesčiai, pavyzdžiui, privaloma karinė tarnyba. Tai laisvą „jojiką“ padaro priklausomą. Štai čia reikalinga vyriausybė. Žmonės mano, kad demokratinė vyriausybė gali apsvarstyti savanoriško veiksmo rezultatus, tačiau reikia suprasti, kad kolektyvinėms prekėms nebūtinai reikia vyriausybės kišimosi. Štai kodėl vietoj bendresnio, bet klaidinančio termino „viešosios prekės“ čia vartojamas „kolektyvinių prekių“ terminas.

Kolektyvinių prekių keliamos problemos

Kolektyvines prekes paprastai labai sunku įvertinti ir jų pasirinkimas labai mažas. Be to, kolektyvinės prekės kelia pagrindinį kolektyvo, kuris priima sprendimus dėl kolektyvinių prekių, dydžio ir sudėties klausimą.

Kolektyvinių prekių vertinimas ir pasirinkimas

Kitaip nei individualių prekių, kurias galima daugmaž suskaičiuoti ir pristatyti į pardavimo vietas, kolektyvinių prekių pardavimo sąlygos daug sudėtingesnės. Kiek nacionalinės gynybos padalinių, kiek policijos ekipažų reikia įsteigti? Galima suskaičiuoti, kiek yra gaisrininkų gaisrinės saugos departamente, tačiau spręsti, kiek patikimos ir veiksmingos jų paslaugos, negalima. Parko dydis mažai ką pasako apie patį parką. Parko išvaizda, jo išlaikymas, priežiūra yra neatskiriama jo, kaip prekės, savybės. Gatvės ilgis gali būti matuojamas myliomis, automobilių srautai gali būti apskaičiuojami, bet tai neapibūdina pagrindinės gatvės kaip kolektyvinės prekės savybės. Oro taršos kontrolės departamento veiklos produktas gali būti išmatuotas tik netiesiogiai, nes oro kokybė priklauso nuo daugelio išorinių veiksnių, pavyzdžiui, stipraus vėjo. Dėl šių priežasčių sunku, bet įmanoma apibrėžti ir

išmatuoti organizacijos, besirūpinančios kolektyvinių prekių tiekimu, vaidmenį. Sunku todėl, kad nelengva tiksliai nustatyti prekės dydį ir įvertinti, kiek prekė turėtų kainuoti.

Pati kolektyvinės prekės prigimtis reiškia, kad šio tipo prekių pasirinkimas labai mažas, ir individas turi priimti šias prekes neatsižvelgdamas į jų kiekybę ir kokybę. Paprastas pilietis gali reikalauti, kad patruliuojantis policininkas stovėtų priešais jo namą, kad gatvės būtų valomos kasdien ir kad parkas atrodytų kaip karališkasis sodas, tačiau jo norų nepaisoma. Nors mokesčiai didėja, tačiau kolektyvinės prekės nesikeičia. Nei asmuo, pageidaujantis didelės savo krašto kariuomenės, nei asmuo, teigiantis, kad karinės pajėgos yra per didelės, nebus patenkintas, nes neturės individualaus pasirinkimo.

Nesant galimybės tiesiogiai imti mokesčių už kolektyvines prekes, mokesčiai už jas negali būti suderinti pagal pasiūlą arba paklausą. Todėl norint nustatyti, kiek turi mokėti kiekvienas vartotojas ir kiek jų gaus nuolaidą, orientuojamasi ne į rinkos mechanizmus, o į politinius sprendimus. Be to, turi būti priimami politiniai sprendimai dėl kolektyvinių prekių gamybos ir konkrečių jų vartotojų, nes tam tikru laipsniu galima jas vartoti individualiai. Todėl tikslinga apibendrinti ir susumuoti esminius skirtumus tarp kolektyvinių ir privačių prekių tam, kad būtų galima tiksliau apibrėžti šių skirtumų prigimtį (1 lentelė).

Kokio dydžio turi būti kolektyvas?

Kokio dydžio turi būti kolektyvas, sprendžiantis kolektyvinių prekių naudojimo klausimą? Apie tai nuolat diskutuojama įvairiais vyriausybės lygiais. Galima sutikti, kad reikalingas kolektyvinių prekių apmokestinimas norint užtikrinti jų tiekimą, tačiau kyla kitas klausimas: kokio dydžio turi būti apmokestinama bendruomenė, visa tauta, regionas, valstybė, miestas, kaimynų grupė, nuosavų namų gyventojai ar daugiabučio namo savininkai?

Pagrindinis visuomeninių finansų principas yra tas, kad už kolektyvines prekes turi būti mokoma. Problema – kaip nustatyti jų vartotojus? Aišku, pavyzdžiui, kad nacionalinis saugumas naudingas visiems, todėl kiekvienas pilietis turi už jį mokėti, tačiau aptarkime kitą prekę, esančią skalės gale – kelio duobę. Nepastebėjęs duobės vairuotojas gali susižaloti, be to, gali būti deformuoti automobilio ratlankiai arba ašis. Be abejo, kelio remontas yra kolektyvinė prekė, tačiau kas turi už tai mokėti? Duobių yra visuose šalies keliuose, vadinasi, kelių remontas yra nacionalinė problema, kuria turi rūpintis vyriausybė – skirti lėšų iš valstybės biudžeto. Tačiau klausimas nėra toks paprastas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dėl šios priežasties stengiamasi kuo daugiau problemų palikti spręsti vyriausybei.

Galima atlikti ir išsamesnę analizę. Pagrindinis principas, kuriuo vadovaujama, yra tas, kad reikia nustatyti patį mažiausią kolektyvo, besinaudojančio kolektyvine preke ir turinčio už ją sumokėti, vienetą.

1 lentelė. Individualių ir kolektyvinių prekių savybės

Charakteristika	Individuali prekė	Kolektyvinė prekė
Vartojimas	Vartoja vienas individas	Tuo pat metu vartoja daugelis žmonių
Užmokestis už prekes	Susijęs su vartojimu; už ją vartotojas sumoka	Nesusijęs su vartojimu; už prekę atsiskaitoma kolektyvo apmokestinimu
Atskyrimas tų, kurie nesumokės	Lengvas	Sudėtingas
Prekių kiekybės ir kokybės nustatymas	Lengvas	Sudėtingas
Prekių gamintojo veiklos vertinimas	Lengvas	Sudėtingas
Individualus pasirinkimas vartoti prekę ar ne	Taip	Ne
Individualus pasirinkimas vartoti prekę atsižvelgiant į jos kiekybę ir kokybę	Taip	Ne
Sprendimo paskirstymas	Rinkos mechanizmai	Politiniai mechanizmai

Grįžkime prie duobėtų kelių klausimo. Gatvių remontu rūpinasi miesto taryba, kuri ir yra pagal dydį tinkantis vienetas. Todėl už remontą turi mokėti miesto mokesčių mokėtojai. Tai pasakytina ir apie miesto svečius: jie nemokamai naudojami miesto gatvėmis, bet pirkdami benzina, kitas prekes, mokėdami už viešbučio paslaugas papildo (tiesiogiai arba netiesiogiai) miesto biudžetą.

Pirkėjams, perkantiems prekes iš kitų miestų, taip pat naudinga gera miesto gatvių būklė, nes vežamos prekės nesugadinamos. Jie, žinoma, sumoka už tą naudą, nes didmeninę kainą sudaro vietiniai mokesčiai, kuriuos moka gamintojai ir vežėjai ir kurie naudojami miesto gatvėms tvarkyti. Taigi galima daryti išvadą, kad net didelio kolektyvinio vieneto vartotojai moka už kolektyvines prekes, kad ir kur jie būtų. Pagrindinis principas, aprašytas anksčiau, galioja bendrai.

Kolektyvinių prekių gausėjimas

Kolektyvinių prekių tiekimo problema tampa vis aktualesnė, nes per pastaruosius dešimtmečius kolektyvinių prekių smarkiai padaugėjo. Tai įvyko dėl trijų priežasčių. Pirmiausia individai sukuria kolektyvines prekes keisdami privačias prekes ir mokesčių už jas perduodami kolektyvui. Pavyzdžiui, žmogus, išmesdamas šiukšles tiesiai į gatvę, atsisako privačios prekės (šiuo atveju šiukšlių išvežimo) ir sukuria kolektyvinės prekės – gatvių tvarkymo atsiradimo prielaidą.

Kaime šiukšlių tvarkymas yra individuali prekė, bet mieste ji jau tampa kolektyvinė, nes ir aš, ir mano kaimynas už šiukšlių išvežimą mokame.

Antra priežastis, susijusi su kolektyvinių prekių gausėjimu, yra ta, jog jos imtos kurti siekiant išsaugoti visiems prieinamas prekes. Įvesta oro ir vandens taršos kontrolė, derėtasi ir priimti susitarimai dėl banginių, tigrų ir Antarktidos, kurie tapo kolektyvinėmis prekėmis, naudojimo.

Įvertinkime kitą prekių statuso keitimo aspektą. Kaip jau minėta, žuvis jūroje yra tipiškas kolektyvinės prekės pavyzdys. Pavyzdžiui, būtent taip buvo vertinamos žuvis už 12 mylių tarptautinių vandenų zonos prie JAV pakrantės iki 1977 m. Paskui JAV, siekdama aprūpinti savo piliečius žuvimi, pavertė ją kolektyvine preke ir padidino teritorinių vandenų zoną iki 200 mylių, dabar ją saugo pakrantės apsauga. Pateiktas pavyzdys – kolektyvinė ir politinė veikla – rodo, kaip didėja centralizuotos valdžios įtaka.

Trečia, žmonės gali kurti ir kuria kolektyvines prekes transformuodami privačias prekes. Tačiau taip jie keičia mokesčių sistemą – visa našta

tenka kolektyvui. Pavyzdžiui, kokio nors mažo miestelio gyventojas meta šiukšles į gatvę užuot pasinaudojęs šiukšlių išvežimo paslaugomis. Taip jis išvengia individualios prekės, vadinamos atliekų tvarkymu, ir sukuria kolektyvinę prekę – gatvių tvarkymą.

Tačiau vyksta ir atvirkštiniai procesai. Kai kurios kolektyvinės prekės, nors ir iš dalies, gali virsti individualiomis prekėmis. Spynos, karatė pamokos, apsaugos sistemos ir namuose esantys gesintuvai yra individualios prekės, vis dažniau naudojamos kaip kolektyvinių prekių – policijos ir priešgaisrinės apsaugos – pakaitalai. Be to, turtingi žmonės gali sau dar daugiau leisti, pavyzdžiui, samdytis sargybą, įsirengti baseinus ir pasodinti sodus. Technologinė pažanga kolektyvines prekes paverčia bendrai mokamomis arba individualiomis prekėmis. Tarkime, Williamas Vickrey siūlo tam tikrose gatvėse imti mokesčių už važinėjimą piko valandomis [11].

Vertingos prekės

Kaip jau minėta, pagrindinė priežastis, dėl ko JAV ir visoje Europoje taip padidėjo vyriausybės vaidmuo, yra visuomenės nuomonė, jog individualios ir bendrai mokamos prekės – maistas, išsilavinimas, viešasis transportas – yra tokios vertingos, kad jų naudojimas žmonėms turi būti užtikrintas nepaisant vartotojų mokumo. Tad šias vertingas prekes vyriausybė ėmė arba subsidijuoti, arba tiesiogiai gaminti ir tiekti jas didesniai pageidaujančiųjų skaičiui (kartais priverčiai, pvz., išsilavinimas). Jei individualios ir bendrai mokamos prekės neatskiriamos, t. y. už naudojimąsi jomis neimamas net simbolinis mokeskis, tai iš tikrųjų tokios prekės traktuojamos kaip visiems prieinamos arba kolektyvinės prekės.

Galimi du prekių transformacijos nagrinėjimo būdai. Vienas jų – laikytis pagrindinių nuostatų. Dėl savo įgimtų atskyrimo ir vartojimo savybių individualios ir bendrai mokamos prekės negali būti paskirstytos ir negali migruoti.

Pokyčiai, susiję su vertingomis prekėmis, paaiškinami labai paprastai: visuomenė, veikdama per vyriausybę, nusprendė tam tikras privačias ir neprivačias prekes teikti visiškai arba iš dalies nemokamai.

Kitas būdas pasireiškia tam tikrų privačių ir neprivačių prekių, tapusių kolektyvinėmis prekėmis, skaičiavimu. 1 ir 2 paveiksluose šios prekės yra apatiniame dešiniajame kampe. Toks pakitimas paaiškinamas tuo, kad kiekvienam žmogui tam tikru laipsniu naudinga, kai vartojamos vertingos prekės, ir todėl jų vartojimą galima ver-

tinti kaip iš dalies bendrą. Tai lemia kritimą (diagramoje): atskyrimas netaikomas dėl ypatingos prekės vertės, todėl diagramoje prekės ir paslaugos pasislenka į dešinę; dėl to atsiranda daugiau kolektyvinių prekių. Šias dvi skirtingas formuluotes galima vertinti kaip papildančias viena kitą, o ne kaip prieštaraujančias.

Politinis sprendimas tiekti vertingas prekes nepaisant vartotojo galimybių arba noro mokėti už jas lėmė tai, jog: 1) imta skirti subsidijas privatiems asmenims arba įmonėms; 2) pačios vyriausybės įstaigos pradėjo tiekti tam tikras paslaugas. Tokių pavyzdžių labai daug: sporto arenos, stadionai, kultūros centrai, muziejai, parodų rūmai, statomi ir valdomi mokesčių mokėtojų lėšomis. Žemės ūkis ir kitos pramonės sritys gauna vyriausybės dotacijas ir subsidijas. Individualams suteikiamos įvairių rūšių socialinės garantijos.

Kitos bendrai mokamoms prekės, tokios kaip elektra, dujos, pokalbių telefonu paslaugos, gali būti apžvelgiamos panašiu principu. Pavyzdžiui, būtinybė tam tikromis aplinkybėmis šias prekes tiekti nemokamai padidėjo tada, kai Naujojoje Anglijoje (JAV) vieną žiemą nutiko nelaimingas atsitikimas: pagyvenusi ir nesugebanti savimi pasirūpinti atsiskyrėlių pora mirtinai sušalo, nes dėl nesumokėtų mokesčių buvo išjungtas namo šildymas.

Visai neseniai išsilavinimas buvo laikomas individualia preke. Atskyrimas ir individualus vartojimas – akivaizdžios šios prekės savybės. Išsilavinimas jos vartotojui tapo akivaizdžiai naudingas, tad ši vertinga prekė įgijo didelį poreikį ir buvo pardavinėjama rinkoje. Tačiau ilgainiui pakito žmonių supratimas apie šią prekę: visa visuomenė laimėtų, jei kiekvienas jos narys įgytų išsilavinimą (panašiai kaip ir skiepydamasis nuo kokios nors ligos). Nuspręsta, kad išsilavinimas turi būti prieinamas daugumai. Nors išsilavinimas ir netapo prieinamas visiems, tačiau iki tam tikro amžiaus asmenims jis tapo privalomas ir šią paslaugą imta teikti nemokamai.

Dar geresnis pavyzdys, rodantis socialinių vertybių pasikeitimą ir individualių prekių vertimą vertingomis prekėmis, kurios vartotojui tiekiamos nemokamai, gali būti viena svarbiausių prekių – maistas. Ar dar egzistuoja kokia nors grynesnė individuali prekė? Tačiau jei maistą suprasime kaip visiškai gryną individualią prekę, neišvengsime neigiamų padarinių – kas nors turės badauti. Todėl taikoma kolektyvinė veikla skiriant maistą labiausiai nuskriaustiems visuomenės sluoksniams. Svarstoma, kas turėtų rūpintis šia veikla: vyriausybė ar kitos socialinės instituci-

jos? Kita individuali prekė – gyvenamųjų namų statyba taip pat buvo apibrėžta kaip vertinga prekė ir neturintiems vartotojams buvo pastatyti visuomenės fondų daugiabučiai namai. Plačiau šios vertingos prekės nagrinėjamos tolesniame skyriuje.

Iš tiesų galima teigti, jog bet kuriai prekei būdingas bendras vartojimas, jei turėsime galvoje, kad pilietis, stokojantis tam tikros individualios prekės ir nepatenkinantis savo poreikių, visiškai atsisako visuomenės poveikio; toks reiškinys kelia visuomenės nepastovumą, pavojingą kiekvienam individui. Dėl šios priežasties visos individualios prekės iš dalies turi vertingų savybių, kurios teikia žmonėms naudos, todėl kai kuriais atvejais individualios prekės turi būti tiekiamos ribojant viešojo sektoriaus prekes.

Tačiau tokios iškreiptos interpretacijos turėjo ir neigiamų padarinių. Kaip jau minėta, visos prekės iš dalies yra individualaus vartojimo subjektai. Jei skiriamos subsidijos, sumažinamos prekių kainos arba prekės tiekiamos nemokamai, prekių poreikis didėja, taip pat didėja ir viešos išlaidos, susijusios su šių prekių tiekimu: nemokamos prekės tampa labai brangios. Bet dažnai atsitinka taip, kad šios prekės tampa neatskiriamos nuo visiems prieinamų prekių ir tuomet kykla nerūpestingo jų eikvojimo, o galiausiai ir visiško sunaikinimo pavojus. Kiekvienas, susijęs su nemokamų pietų programomis mokyklose, žino, kaip švaistomas maistas. Per moksleivių vasaros atostogas JAV didžiuosiuose miestuose surengtus nemokamus pietus į viešumą iškilę skandalai atskleidė dar vieną dalyką: išmesta daug maisto, panašiai kaip Sovietų Sąjungoje nupiginta duona būdavo sušeriama kiaulėms, nes ji ūkininkams pigiau kainuodavo nei įprastas gyvulių pašaras. „Pigaus pašto“ paslaugos, siūlomos mažomis kainomis, priklauso negrynomis, bendrai mokamoms prekėms (kurias žmonės vartoja nereguliariai). Prie jų galima priskirti visiems prieinamas prekes, tokias kaip gyventojams tiekiamas vanduo.

Medicinos paslaugos JAV taip pat iliustruoja šį procesą. Kaip jau minėta, medicinos paslaugos galėtų būti apibūdinamos kaip individualiai vartojamos prekės, kurioms būdingas atskyrimas. Vis dėlto pamažu keičiantis socialinėms vertybėms kito ir supratimas apie medicinos paslaugas. Pastebėta, kad jos turi bendro vartojimo savybių: daugelis žmonių pasigydyę jaučiasi geriau. Todėl po įvairių kolektyvinių sprendimų, kurie buvo priimti kaip įstatymų aktai, medicinos paslaugas pradėta subsidijuoti arba tiekti nemokamai. Kartu padidėjo ir jų poreikis. Taigi medicinos paslaugos tapo visiems prieinama preke, pa-

vyzdžiui, kaip žuvys jūroje. Kai kurie žmonės medicinos paslaugas nori paversti grynai kolektyvine, visiems nemokamai prieinama preke. Kiti pabrėžia medicinos priežiūros, kaip individualios prekės, prigimtį ir teigia, kad norint apsaugoti jos kokybę ir išlaikyti kainą reikia, jog ja rūpintųsi rinka. Rezultatai akivaizdūs.

Galima suformuluoti bendrą taisyklę: individualios ir negrynos, bendrai mokamos prekės, subsidijuojamos iki tam tikro laipsnio arba tiekiamos vartotojui be jokio užmokesčio (t. y. tokios prekės, kurioms svetimas atskyrimas), bus vartojamos kaip visiems prieinamos prekės ir iškels būdingas tokioms prekėms problemas. Besaikį tokių prekių vartojimą stabdo tik jų išsekimas ir jų gavimo išlaidos. Kalbant apie medicinos paslaugas pažymėtina, kad slaugių, gydytojų ir lovų ligoninėje gali trūkti, gali kilti nepasitenkinimas laukiant eilėse užsiregistruoti pas gydytojus, rašant įvairius prašymus gauti kompensacijas.

Vis dėlto humaniškoje visuomenėje priimta vargšus išlaikyti – duoti jiems maisto, suteikti pastogę bei medicinos paslaugas, aprūpinti minimaliomis lėšomis. Nuolat diskutuojama dėl to, kam reikėtų padėti, kokios turėtų būti sąlygos pašalpoms gauti ir kokio dydžio socialines kompensacijas reiktų skirti.

2 lentelė. JAV vyriausybės subsidijos, skiriamos individualioms ir bendrai mokamoms prekėms, milijardais dolerių (pagal 1988 m. dolerio kursą)

Sritis	1962	2000
Žemės ūkiui skiriamos subsidijos	3222	7541
Mokymas ir įdarbinimas	0,189	8005
Socialinės paslaugos	0,110	17841
Sveikatos apsauga	0,528	132659
Medicinos paslaugos	0	216868
Nedarbo pašalpos	3809	28230
Pagalba įsigyjant būstą	0,165	29174
Parama maistui	0,275	39833
Kitos uždarbio garantijos	2338	81230
Socialinė apsauga	14365	412640
Transporto paslaugos	4290	43131
Iš viso	29291	1017156
Išlaidos, proc.	27	57

Parengta pagal: U.S. Budget for Fiscal Year 1999 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1998), table 2.2. P. 50–64.

Vyriausybės tiekiamų individualių ir bendrai mokamų prekių skaičius pakeitė vyriausybės išlaidų modelį. Kaip parodyta 2 lentelėje, subsidijos, skiriamos žemės ūkiui, mokymui ir įdarbinimui, socialinėms paslaugoms, sveikatos apsaugai, transporto paslaugoms ir pan., 2000 m. sudarė 57 proc. visų vyriausybės subsidijų, o 1962 m. – 27 proc. Pagrindinis vyriausybės tikslas ir jos egzistavimo sąlyga – piliečių aprūpinimas kolektyvinėmis prekėmis.

Santrauka

Norint apibrėžti, koks vaidmuo turėtų atitekti viešajam ir koks privačiajam sektoriui, pirmiausia būtina iširti, kokių prekių ir paslaugų reikalauja šiuolaikinė visuomenė. Skirstydami prekes ir paslaugas turime atkreipti dėmesį į pagrindines jų savybes: vartojimą ir atskyrimą. Prekė gali būti apibūdinama kaip turinti atskyrimo savybę, jei tiekėjas neleidžia jos įsigyti arba vartoti. Pavyzdžiui, šią savybę turi drabužiai, tačiau jos neturi jūros žuvys. Prekė, atsižvelgiant į tai, gali ar negali ją vienu metu vartoti daugelis vartotojų, laikoma bendro vartojimo arba individualia preke. Pavyzdžiui, televizija yra bendro vartojimo prekė, o duonos riekė nėra bendro vartojimo prekė.

Prekės gali būti skirstomos atsižvelgiant į tai, kokio laipsnio savybes (vartojimą, atskyrimą) jos turi. Pagal tai skiriamos keturios prekių rūšys: individualios (būdingas atskyrimas ir individualus vartojimas), bendrai mokamos (būdingas atskyrimas ir bendras vartojimas), visiems prieinamos (nebūdingas atskyrimas, tačiau būdingas individualus vartojimas) ir kolektyvinės (nebūdingas atskyrimas, tačiau būdingas bendras vartojimas) prekės. Visa tai pavaizduota 4 paveiksle.

	Lengva atskirti	Sunku atskirti
Individualus vartojimas	Individualios prekės (pvz., maistas, drabužiai, pastogė)	Visiems prieinamos prekės (pvz., jūros žuvys)
Bendras vartojimas	Bendrai mokamos prekės (pvz., kabelinė televizija, telefonas, elektra)	Kolektyvinės prekės (pvz., nacionalinis saugumas)

4 pav. Keturios prekių rūšys ir joms būdingos savybės

Individualias ir bendrai mokamas prekes gali tiekti rinka, o kolektyvinis veiksmas nevaidina svarbaus vaidmens. Jis nustato bendras rinkos tai-

sykles, rūpinasi vartotojų individualių prekių saugumu ir reguliuoja bendrai mokamų prekių, laikomų natūraliomis monopolijomis, tiekimo priemones. Kolektyvinis veiksmas būtinas norint užtikrinti kolektyvinių ir individualių bei tokių mokamų prekių, kurias visuomenė nusprendė laikyti subsidijuojamomis, tiekimą. Įmanoma net prievarta kovojant su „nemokamo jojiko“ problema. Kolektyvinis veiksmas dažnai padeda apsaugoti natūralias visiems prieinamas prekes, nors kartais vadovaujantis privačios nuosavybės teisėmis galima pasiekti ir geresnių rezultatų. Kolektyvino veiksmo gali griebtis ir privačios, ir savanoriškos organizacijos, tik ne vyriausybė.

Vis daugiau individualių ir mokamų prekių, apmokestinamų mokesčiais, yra laikoma „vertinomis“, todėl jos vertinamos kaip kolektyvinės arba visiems prieinamos prekės. Vis didėja JAV vyriausybės išlaidos, skiriamos individualioms ir bendrai mokamoms prekėms. Nuo 1962 m. jos padidėjo 30 proc. (1962 m. individualioms ir bendrai mokamoms prekėms skirta 27 proc. visų biudžeto išlaidų, o 2000 m. – 57 proc.). Jos sudaro net 62 proc. visų biudžeto išlaidų nacionaliniam saugumui ir paskolų palūkanų mokėjimams. Kitais žodžiais tariant, šiandien atsisakoma ilgai vyravusios nuomonės, jog pagrindinė vyriausybių atsiradimo priežastis – natūralių prekių ir paslaugų tiekimas [13, 14].

Kitai tariant, prekių ir paslaugų, pagal savo prigimtį esančių individualiomis ir bendrai mokamomis prekėmis, tiekimas tapo viena iš vyraujančių valstybės struktūrų veiklos sričių.

Literatūra

1. Ostrom V., E. Public Goods and Public Choices. *Alternatives for Delivering Public Services*, ed. E. S. Savas. Boulder, CO: Westview, 1977. P. 7–14.
2. Coase R. H. The Lighthouse in Economics. *Journal of Law and Economics*, 17. No. 2. October. 1974: 357–76.
3. Malkin J., Wildavsky A. Why the Traditional Distinction Between Public and Private Goods Should be Abandoned. *Journal of Theoretical Politics*, 3. No. 4. 1991: 355–78.
4. Wolf Ch. Jr. *Markets or Governments: Choosing Between Imperfect Alternatives*. Cambridge, MA: MIT Press, 1993.
5. Robert W. Poole Jr. *Unnatural Monopolies: The Case for Deregulating Public Utilities*. Lexington, MA: DC Heath, 1985; Walter J. Primeaux Jr. Some Problems with Natural Monopoly. *Antitrust Bulletin* 24. No. 1. Spring. 1979: 63–85.
6. Baumol W. J., Panzar J. C., Willig R. D. *Contestable markets and the Theory of Industry Structure*. San Diego: Harcourt Brace, 1982.
7. Alchian A. A., Kessel R. A. Competition, Monopoly, and the Pursuit of Money. *Aspects of Labour Economics*, ed. National Bureau of Economic Research. Princeton: Princeton University Press, 1962; De Alessi L. The Economics of property Rights: A Review of the Evidence. *Research in Law and Economics* 2 (1980): 1; idem. Property Rights and Privatization. *Prospects for Privatization (Proceedings of The Academy of Political Science)* 36. No. 3. 1987: 24–35; Terry F. Anderson, Donald R. Leal. *Free Market Environmentalism*. San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy, 1991).
8. Hardin G. The Tragedy of the Commons. *Science*. 162. 13 December 1968: 1243–48.
9. *Aristotle's Politics*, trans. Jowett B. London: Oxford University Press, 1931, Book II, 57.
10. Singer S. F. Free-for-All Fishing Depletes Stock. *Wall Street Journal*. 10, October 1985.
11. Vickrey W. Optimization of Traffic and Facilities. *Journal of Transport Economics and Policy* 1. No. 2. May. 1967: 123–36.
12. Savas E. S. *Privatization: The Key to Better Government*. Chatham, NJ: Chatham House, 1987. P. 39–64.
13. Obrazcovas V., Savas E. S., Jančauskas E. E. *Valstybės ir savivaldybių turto valdymas ir privatizavimas: Teorija ir praktika. 1 knyga*. Vilnius: LTU. 2003. P. 50–71.
14. Obrazcovas V., Savas E. S., Jančauskas E. E. *Valstybės ir savivaldybių turto valdymas ir privatizavimas: Praktika ir patirtis. 2 knyga*. Vilnius: LTU, 2003. P. 320.

Vladimiras Obrazcovas
Emanuel Steve Savas

THEORY OF PRIVATIZATION

Summary

The article presents the theoretical basis for privatisation. The vast jumble of goods and services can be sorted and classified according to two characteristics: exclusion and consumption. Goods and services are subject to exclusion if the potential user of the goods can be denied the goods or excluded from using them unless he meets the conditions set by the potential suppliers. The other relevant characteristic of goods and services has to do with consumption. Some goods may be used or consumed jointly and simultaneously by many customers without being

diminished in quality or quantity, while other goods are available only for individual (rather than joint) consumption; that is, if they are used by one consumer, they are not available for consumption by other. Goods can be classified according to the degree to which they possess these two properties. The result is four idealised kinds of goods: individual goods (characterised by exclusion and individual consumption), toll goods (exclusion and joint consumption), common-pool goods (nonexclusion and individual consumption), and collective goods (nonexclusion and joint consumption).

The resulting classification determines the roles of government and of the nongovernmental (private) institutions of society in supplying the goods and services. It examines the basic goods and services that people want and need and discusses the intrinsic characteristics that permit them to be categorised usefully as private, toll, common-pool, or collective goods. It clarifies the role of collective action in supplying each of these kinds of goods.

Vladimiras Obrazcovas – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo katedros docentas, socialinių mokslų daktaras

Elektroninis paštas vobraz@mrni.lt

Telefonas (+370~5) 2714620

Emanuel Steve Savas – Niujorko universiteto Barucho koledžo profesorius, Privatizacijos centro direktorius
Straipsnis įteiktas redakcijai 2004 m.; recenzuotas; parengtas spausdinti 2005 m. balandžio mėn.

DOI: 10.5755/j01.ppa.0.12.27148